

DE SINT-LIEVENSBEDEVAART

Bouwsteen van de stedelijke identiteit van Gent (late middeleeuwen en vroege 16de eeuw)¹

Marc Boone

1. De processie in de late middeleeuwen: instrument van politieke communicatie

In zijn klassiek werk *'Herfstij der Middeleeuwen'* (waarvan ook de ondertitel verdient aangehaald te worden 'studie over de levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden') voor het eerst verschenen in 1919 schreef Johan Huizinga de onderhand zeer bekende openingszin van het merkwaardige eerste hoofdstuk getiteld 's levens felheid': *'Toen de wereld vijf eeuwen jonger was, hadden alle levensgevallen veel scherper uiterlijke vormen dan nu. Tussen leed en vreugde, tussen rampen en geluk scheen de afstand groter dan voor ons; al wat men beleefde had nog die graad van onmiddellijkheid en absoluutheid, die de vreugde en het leed nu nog hebben in de kindergeest'* ².

In de manier waarop de bedevaart van Gent naar Sint-Lievens-Houtem in dezelfde periode verliep komen ogenschijnlijk vele van deze, in onze moderne ogen zeer exuberante gedragingen terug. En de wat oudere literatuur van volkskundige signatuur heeft erg opvallend de nadruk gelegd op het ogenschijnlijk zeer baldadige karakter van het gebeuren. De Leuvense volkskundige Gessler heeft het in 1941 – het jaar van publicatie is uiteraard opvallend – over *'een wilde fakkeltocht, die meer van een barbareninval of een neger-*

¹ Deze studie kadert in het onderzoek zoals uitgevoerd binnen het IUAP project (Interuniversitaire attractiepool - faze VI, nr. 32) *'City and society in the Low Countries, 1200 to 1800'* dat ik het genoeg heb te coördineren. Het project wordt gefinancierd door de Programmatorische Overheidsdienst (POD) Wetenschapsbeleid. Voor meer informatie: <http://www.cityandsociety.be/>.

² J. HUIZINGA, *Herfstij der Middeleeuwen. Studie over de levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden*, Groningen, 1973 (12de druk), p. 1. Over de receptie van Huizinga en in een comparatief perspectief met het werk van een tijdgenoot, de Gentse mediëvist H. Pirenne: M. BOONE, 'L'automne du Moyen Age': Johan Huizinga et Henri Pirenne ou 'plusieurs vérités pour la même chose', in: *L'automne du Moyen Age. Textes, iconographie, philologie. Journées pour Alberto Varvaro (chaire Francqui au titre étranger 2003-2004)*, éd. Paola Moreno, Giovanni Palumbo, (Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège,...), in druk.

*tocht weg had dan van een godsdienstigen stoet*³.

En ook tijdgenoten uit de late middeleeuwen hebben ogenschijnlijk de klemtoon gelegd op het weinig gecontroleerde en ronduit wilde karakter van wat op het eerste gezicht een religieus gebeuren was. De Gentse schepenen zelf in de eerste plaats, die in een op 23 juni 1412 (enkele dagen dus voor de jaarlijkse processie op 28 juni van start ging) uitgevaardigd voorgebod bepalen dat voortaan: *'alle deghene die devocie hebben ende in meeninghe zijn met Sente Lieve tHoutem te treckene, hemlieden paisivelic ende gheordinerdelic draeghen sonder eenighe empeerskede ofte parlement te makene, nochte niemant in twater ofte inct vule en draghe, nochte eenighe nieuwichede in en bringhe daerof dat rumoer ofte onruste binnen der stede van Ghend ghescepen ware te commene*⁴. Afgezien van de gebruikelijke vermelding van ongeregelheden, iemand in het water of in vuilnis gooien, vallen enkele politiek sterk geladen woorden op: *'parlement makene'*, *'nieuwichede'* en als mogelijk gevolg daarvan *'rumoer ofte onruste binnen der stede van Ghend'*. Parlementeren, in de betekenis van overleg plegen, tot het formuleren van gemeenschappelijke standpunten komen die een politieke betekenis en uitstraling kennen, hoeft ons niet te verbazen. De zuidelijke Nederlanden en het graafschap Vlaanderen in het bijzonder waren in de late middeleeuwen gekenmerkt door een uitzonderlijke intense mate van politiek overleg, op het niveau van het graafschap (de vorst, graaf van Vlaanderen, vanaf 1384 ook hertog van Bourgondië), op dat van de stad (tussen schepenbank en de gestelde 'politieke lichamen' van de stad in de eerste plaats de ambachten) en ook nog eens, binnenin elk ambacht. In deze periode en na de doorbraak van de ambachten in 1302 waren de ambachten immers ook politieke organisaties, naast de evidente economische maar ook grote religieuze rol die ze in de middeleeuwse stedelijke samenleving vervulden⁵. De Gentse schepenen waren zich in 1412, toen ze dit voorgebod – een intern stedelijke ordonnantie of zo men wil politieverordening - uitvaardigden, kennelijk goed bewust van de potentiële risi-

³ J. GESSLER, 'De aloude bedevaart naar Sint-Lievens-Houtem', in: *Oostvlaamse Zanten. Mededeelingen van den bond der oostvlaamsche folkoristen*, 16, 1941, p. 65-73, voor het citaat: p. 66 en H. NOWE, Gentse voorgeboden op de St.-Lievevbedevaart, in: *Miscellanea J. Gessler*, dl. 2, Deurne, 1948, p. 667-670.

⁴ Stadsarchief Gent (hierna: SAG), reeks 108, nr. 2, f° 32v°.

⁵ Over de politieke representatie en de rol van verschillende 'parlementaire' systemen heb ik recent een synthese gepubliceerd: M. BOONE, 'In den beginne was het woord'. 'De vroege groei van 'parlementen' in de middeleeuwse vorstendommen der Nederlanden', in: *Bijdragen en Mededeelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 120, afl.3, 2005, p. 338-361. Zie verder over politieke representatie in het algemeen: M. BOONE, 'Meervoudige macht. Vorst en stad in de Nederlanden', in: H. DE SMAELE, J. TOLLEBEEK (red.), *Politieke representatie*, Leuven, (Universitaire pers Leuven, Alfred Cauchie reeks), 2002, p. 207-220. Over de politieke doorbraak van de ambachten, M. BOONE, 'Een verstedelijkte samenleving onder spanning. Het graafschap Vlaanderen omstreeks 1302', in: R.C. VAN CAENEGEM (red.), *1302. Feiten en mythen van de Guldensporenslag*, Mercatorfonds, Antwerpen, 2002, p. 44-53.

DE SINT-LIEVENSBEDEVAART

co's die het bij elkaar brengen van een grote menigte religieus en ook op andere wijze opgewonden ambachtslieden inhield. In de eerste plaats was er de vrees voor 'niewichede' en als direct gevolg daarvan rumoer en onrust in de stad Gent zelf. *Niewichede* verwees ook naar hét grote angstbeeld in het middeleeuwse politiek denken waar vooral alles wat 'oud' en dus eerbiedwaardig was een positieve bijklank had, wat vernieuwend was werd in het beste geval met veel argwaan, maar doorgaans erg vijandig bekeken.

Tijd om ons de vraag te stellen of het politiek decoderen van stedelijke processies een exclusieve Gentse aangelegenheid was of niet? De vraag stellen is ze, ook in dit geval beantwoorden. In een opmerkelijk essay uit 1990 heeft de Franse sociale historicus (voornamelijk bekend als auteur van werken over criminaliteit en religieuze geschiedenis) Jacques Chiffolleau aandacht gevraagd voor wat hij in de ondertitel zelf de '*analyse d'un rituel flamboyant*' heeft genoemd, met name de honderden religieus geïnspireerde optochten die, opmerkelijk maar niet toevallig in hetzelfde jaar als het aangehaalde Gentse voorgebod op de Sint-Lievensbedevaart, in 1412 dus, door de stad Parijs zijn getrokken⁶. 1412 is een van de donkerste jaren waarin het verscheurende conflict, de burgeroorlog tussen de partijen van de Armagnacs en de Bourguignons, Frankrijk had gestort⁷. Het is in deze context dat de partij van de Bourguignons, onder leiding van hertog Jan zonder Vrees, op dat ogenblik ook graaf van Vlaanderen, een mobilisatie van het gekende ritueel van de religieuze processies heeft in gang gezet, dat zich in een bijna obsessievolle rondgang in Parijs en in de onmiddellijke omgeving van de stad heeft vertaald⁸. Chiffolleau wil, terecht, het hele gebeuren niet herleiden tot een politieke recuperatie door de tijdelijke Bourgondische machthebbers in Parijs, van een gekend publiek ritueel, maar het blijft een opmerkelijke explosie van een publiek uitgedragen collectieve behoefte aan zekerheid. Meer concreet vertaalde deze drang zich in de verhoopte terugkeer van een koninklijke macht die naam waardig, als sluitstuk van de hele samenleving. Een en ander is te situeren in een bredere context van verschillende vormen van veralgemeende

⁶ J. CHIFFOLEAU, 'Les processions parisiennes de 1412'. Analyse d'un rituel flamboyant, in: *Revue Historique*, 114, 1990, p. 37-76.

⁷ Voor het feitelijk verloop van dit conflict zie B. SCHNERB, *Les Armagnacs et les Bourguignons. La maudite guerre*, Paris, 1988. Het kwam neer op een aanslepende gewapende confrontatie tussen twee clans die de controle over de centrale koninklijke instellingen nastreefden: enerzijds de aanhangers van de hertog van Bourgondië, de 'Bourguignons' en anderzijds de partijgangers van de hertog van Orléans, en na de moordaanslag op deze laatste in 1407 genoemd naar de graaf van Armagnac die de leiding van de beweging op zich had genomen.

⁸ Over de politiek van deze hertog, de uitstekende biografie van B. SCHNERB, *Jean sans Peur. Le prince meurtrier*, Paris, 2005, p. 422-423 voor een overzicht van de persoonlijke betrokkenheid van deze hertog bij de grote Vlaamse stedelijke processies (Heilig Bloed in Brugge, Onze-Lieve-Vrouw processie in Doornik).

onzekerheid en collectief beleefde angst die in deze jaren de geesten in de ban hield: het Westers Schisma dat de kerk had opgedeeld in concurrerende fracties, de oorlogsomstandigheden, de endemisch aanwezige pest die zich ondermeer in het verschijnsel van de flagellanten processies heeft vertaald, en zo verder. Als dusdanig wordt de processie, en het betoog van Chiffoleau wordt met vele verwijzingen naar de zoals steeds beter bestudeerde want ook beter door bronnen ondersteunde Italiaanse voorbeelden geïllustreerd, ook een politiek gebeuren van de eerste orde⁹. Met alle voorzichtigheid die het transponeren van begrippen uit andere sociale wetenschappen gebiedt, is het duidelijk dat de laatmiddeleeuwse stedelijke processie een gebeuren is dat als een ritueel op een vaste, regelmatige wijze een als oorspronkelijk geachte oerscène wil herhalen, maar ook onder invloed van de concrete strategieën tot een ceremonieel wordt waarin het visuele en auditieve kader drager worden van politieke boodschappen¹⁰. De Italiaanse steden zijn zoals vaak met hun overweldigende documentaire rijkdom richtinggevend geweest in dergelijk onderzoek, maar dat de in de context van deze steden ontwikkelde benaderingswijze ook voor de Zuidelijke Nederlanden zonder meer relevant is, is een uitgemaakte zaak. Verwijzen we in laatste instantie naar het werk van de Amerikaanse onderzoeker T. Boogaart over de Brugse Heilig-Bloedprocessie¹¹. Een recente synthese over de laatmiddeleeuwse sociale geschiedenis van Engeland verwijst zelfs naar het vermoedelijk uit de Lage Landen overgewaaid concept van ‘omweggang’¹². We weten onderhand, recent nog dank zij het exemplarische onderzoek van Elodie Lecuppre-Desjardin, hoe de verstedelijkte samenleving van de Bourgondische Nederlanden een uitgelezen terrein vormde waarbinnen dergelijke strategieën zich hebben kunnen ontwikkelen¹³.

⁹ Tot de beste gekende en klassieke studies over Italië behoren deze van R. TREXLER, *Public life in Renaissance Florence*, New York – London, 1980 en E. MUIR, *Civic ritual in renaissance Venice*, Princeton, 1981. Een originele en krachtige synthetische visie is ontwikkeld door E. CROUZET-PAVAN, *Renaissances Italiennes, 1380-1500*, Paris, 2007, p. 517-532.

¹⁰ Een belangrijke methodologische waarschuwing in deze zin (ook al komen vele voorbeelden voornamelijk uit de vroege middeleeuwen) maar vooral het historigrafisch overzicht waarbij de filiatie van uit de Duitse mediëvistiek over het werk van Kantorowicz en zijn verspreiding in de Amerikaanse (en bij uitbreiding Anglo-Saksische) wereld via Clifford Geertz en zo opnieuw naar Trexler en anderen: P. BUC, *Dangereux rituel. De l'histoire médiévale aux sciences sociales*, Paris, 2003 (Franse versie van *The dangers of ritual*, Princeton, 2001).

¹¹ Zie T. A. BOOGAART II, *An ethnography of late medieval Bruges. Evolution of the corporate milieu 1280-1349*, Lewiston, 2004.

¹² Zie CH. PHYTIAN-ADAMS, ‘Ritual construction of society’, in: R. HORROX, W. M. OMROD (ed.), *A social history of England, 1200-1500*, Cambridge, CUP, 2006, p. 377.

¹³ E. LECUPPRE-DESJARDIN, *La ville des cérémonies. Essai sur la communication politique dans les anciens Pays-Bas bourguignons*, Turnhout, (Studies in European Urban History, 4), 2004, XIX-407 pp.

DE SINT-LIEVENSBEDEVAART

Er zijn geen directe aanwijzingen dat de Bourgondische machthebbers, die zo uitgekiend en met massaal succes in Parijs in 1412 het fenomeen 'processie' voor hun politieke kar hebben kunnen spannen, ook de Gentse schepenen tot het formuleren van hun voorgebod in uitgerekend dezelfde maanden hebben aangezet. Wel weten we dat van alle hertogen Jan zonder Vrees de minst verstoorde relatie met de stad Gent had, en dat hij er alle belang bij had om het graafschap Vlaanderen als uitvalsbasis (en eventueel als terugvalbasis) bij zijn vele militaire exploitaties in Frankrijk te gebruiken¹⁴. In 1413 zal een officiële Gentse delegatie overigens naar Parijs trekken, waar dezelfde Jan zonder Vrees, nog in 1408 de genadeloze vorst die het opstandige Luik had neergeslagen, in de context van de opstand van Caboche (en de naar deze volksleider genoemde hervorming de '*ordonnance cabochienne*') poseerde als de verdediger van de stedelijke belangen¹⁵. Het was duidelijk dat de stad Gent als symbool van stedelijke opstandigheid en stedelijke eigenheid in deze strategie van cruciaal belang was. Wie zijn verbondenheid met de zaak van de hertog van Bourgondië in die dagen in Parijs duidelijk wenste te maken, droeg, in Parijs, de witte kaproen, het symbool bij uitstek van de Gentse weerstand tegen de graven van Vlaanderen en herkenningsteken van de Gentse stedelijke militie¹⁶. Toen het in Gent regende, drupte het in Parijs.

2. Het laatmiddeleeuwse Gent: een grootstad met Europese uitstraling

De stad Gent was in de late middeleeuwen een der grootste steden van noordwest Europa, ze telde ca. 64.000 inwoners rond het midden van de 14de eeuw,

¹⁴ Zie mijn analyse van de Gents-Bourgondische verhoudingen: M. BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen, ca. 1384 - ca. 1455. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces*, Brussel, 1990, (*Verhandelingen van de koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, Klasse der Letteren, jaargang 52, 1990, nr. 133*), p. 210-214.

¹⁵ Zie over deze opstand (met de bijhorende bronneditie): A. COVILLE, *L'ordonnance cabochienne (26-27 mai 1413)*, Paris, 1891, voor de context: B. SCHNERB, *Jean sans Peur*, p. 562-567, van dezelfde auteur ook B. SCHNERB, 'Caboche et Capeluche: les insurrections parisiennes au début du XVe siècle', in: F. BLUCHE, S. RIALS (éd.), *Les révolutions françaises*, Paris, 1989, p. 113-130..

¹⁶ M. BOONE, 'Witte Kaproenen', in: *Lexikon des Mittelalters*, München, 9/2, 1998, kol. 269.

haar bevolking stabiliseerde zich ca. 50.000 in de loop van de 15de eeuw¹⁷. Het soortgelijke politieke gewicht van de stad was navenant: als eerste der Vier Leden van Vlaanderen zette ze doorgaans de toon bij de quasi permanente onderhandelingen met de vertegenwoordigers van de vorst (graaf van Vlaanderen, hertog van Bourgondië) en doorheen de 14de en 15de eeuw incarneerde ze in een op het eerste gezicht chaotische en zeer verwarde aaneenschakeling van opstanden en revoltes de weerstand tegen een te verregaande politieke centralisatie¹⁸. Figuren als vader en zoon Van Artevelde waren tot ver buiten de grenzen van de stad, en van het graafschap Vlaanderen, uitgegroeid tot symbolen van stedelijke opstandigheid. Kenmerkend voor de Gentse politieke organisatie was de zeer actieve rol die de ambachten, na hun politieke en militaire doorbraak in de grote crisis van 1302 hadden verworven. Als gestelde lichamen bekleedden hun vertegenwoordigers niet minder dan twintig van de in totaal 26 jaarlijks te begeven Gentse schepenambten (tien waren er voorbehouden aan het lid van de 53 kleine neringen, tien aan het lid van de weverij waarin alle ambachten van de dominante lakenindustrie waren verenigd)¹⁹. De ambachten en hun symbolen zouden, met vele ups en downs die trouw de verhouding van Gent tot de achtereenvolgend Vlaamse, Bourgondische en Habsburgse vorsten volgen, de geschiedenis van de stad in

¹⁷ Een algemeen overzicht van de Gentse geschiedenis, met verwijzing naar vele secundaire literatuur treft men, in afwachting van een nieuwe synthese aan in W. PREVENIER, M. BOONE, 'De 'stadstaat'-droom, (veertiende en vijftiende eeuw)', in: J. DECAVELE (red.), *Gent. Apologie van een rebelse stad, Geschiedenis, kunst, cultuur*, Antwerpen, 1989 pp. 81-105. Van dezelfde auteurs: Gent, in: *Lexikon des Mittelalters*, München, 1989, Band IV, kolom 1240-1244. Een historiografische balans van de Gentse middeleeuwse geschiedenis bij M. BOONE, 'Omzien met bewondering, vooruitblikken met verwachting. De Gentse geschiedenis van middeleeuwen en Ancien Régime', in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, n.r. XLVII, 1993, pp. 29-48, herdruk in: *Oostvlaams verbond van de kringen voor geschiedenis, voorlichtingsreeks, nieuwe reeks nr. 30*, (Gent, 1994), pp. 29-48. Voor de demografische gegevens: W. PREVENIER, 'La démographie des villes du comté de Flandre aux XIVe et XVe siècles. Etat de question. Essai d'interprétation', in: *Revue du Nord*, LXV, 1983, pp. 255-258

¹⁸ Een overzicht van deze opstandigheid voor de cruciale 14de eeuw: M. BOONE, 'Le comté de Flandre dans le long XIVe siècle: une société urbanisée face aux crises du bas Moyen' Age, in: G. PINTO (ed.), *Rivolte urbane e rivolte contadine nell'Europa del Trecento: un confronto. Atti del convegno Firenze, 30 marzo-1 aprile 2006*, Firenze, Centro di studi sulla civiltà comunale (ter perse), verder in een reeks publicaties van mijn leerlingen: R. VERBRUGGEN, *Geweld in Vlaanderen. Macht en onderdrukking in de Vlaamse steden tijdens de veertiende eeuw*, Brugge, uitgeverij Marc vande Wiele, 2005 en J. DUMOLYN, J. HAEMERS, 'Patterns of urban rebellion in medieval Flanders', in: *Journal of Medieval History*, 31, 2005, pp. 369-393; J. DUMOLYN, 'The legal repression of revolts in late medieval Flanders', in: *Revue d'histoire du droit*, LXVIII, 2000, pp. 479-521.

¹⁹ Ik heb dit systeem van politieke representatie elders uitgebreid geanalyseerd: M. BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen*, p. 54-93.

DE SINT-LIEVENSBEDEVAART

grote mate bepalen, tot wanneer ze na het neerslaan van de Calvinistische Republiek in 1584 definitief politiek werden uitgeschakeld²⁰.

Een en ander had ook aanleiding gegeven tot de ontwikkeling van een eigen stedelijke identiteit die bewust beleefd werd en op velerlei manieren werd uitgedragen: doorheen de politieke actie van de stedelijke politieke elite uiterwaard, maar ook via een veelheid aan symbolen en herkenbare tekens. Ik vermeldde er terloops al een, want overgenomen in het opstandige Parijs van het jaar 1413, de witte kaproen, maar ook de figuur van de Maagd van Gent, uitgedragen in vele afbeeldingen, op vaandels en herkenningstekens van stedelijke boodschappers bijvoorbeeld, (zoals er nog steeds bewaard zijn gebleven) en in de literatuur²¹. In volle opstand tegen het grafelijke gezag, in 1382, dichtte de Gentse dichter Boudin Vander Luere immers een aan haar opgedragen gedicht²². In dit gedicht dat aanvangt met sterke moreel geladen begrippen 'suver leven ende vri gaet voor gout, voor dierbaer stene, suver leven, God ere di. Alle rijcheit die es clene, o vri suver leven rene' wordt verder het beeld opgeroepen van de stad (een marktplaats gelegen tussen twee rivieren) die wordt bedreigd en verdedigd door een schare heiligen met elk een vaandel in de hand²³. Het ligt voor de hand hierin aan de hand van de vermelde heiligen de patroonheiligen van de vele Gentse ambachten te herkennen, die bovendien elk een vaandel als herkennings- en identificatieteken hadden²⁴. De band tussen patroonheilige en ambachten en hun respectievelijke

²⁰ Over deze laatste episode (in afwachting van het onderzoek naar de Gentse Calvinistische Republiek van Anne-Laure Van Bruaene) vooral een sociaal-economische analyse bij J. DAMBRUYNE, *Corporatieve middengroepen. Aspiraties, relaties en transformaties in de 16de eeuwse Gentse ambachtswereid*, Gent, 2002 (*Verhandelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent, XXVIII*), p. 644-677.

²¹ Zie onder meer het in het vroegere Bijlokemuseum (nu het in aanbouw zijnde Stam) het vaandel uit de 15de eeuw waarvan de traditionele toeschrijving aan de Gentse schilderes Agnes vanden Bossche niet langer zeker is: J. BALDEWIJNS, D. LIEVOIS, *Agnes Vanden Bossche. Een zelfbewuste vrouw en een merkwaardige kunstenaar uit het 15de eeuwse Gent*, Gent, 1996.

²² Zie over de Maagd van Gent, met verschillende afbeeldingen: M. BOONE, W. PREVENIER, 'De steden van de Zuidelijke Nederlanden in de late middeleeuwen: stedelijke identiteit en corporatieve solidariteiten', in: *Het Tijdschrift van het Gemeentekrediet*, 47, 1993, pp. 25-42.

²³ Zie editie en bespreking van het gedicht bij J. REYNAERT, 'Boudewijn Vander Luere en zijn 'maghet van Ghend'', in: *Jaarboek van de Koninklijke Soevereine hoofdkamer van retorica de Fonteine te Gent*, 31, 1981, p. 118-121. Over het Gentse stadswapen waarin de maagd bij herhaling wordt afgebeeld: J. DE ZUTTER, *Het wapen van Gent*, Gent, 1990.

²⁴ Vaandels hadden in het politieke gebeuren, ook in Gent een aparte mobiliserende en identificerende functie, zie, toegepast op de Gentse opstand van 1449-1453: P. ARNADE, 'Crowds, banners and the Marketplace: symbols of defiance and defeat during the Ghent War of 1452-1453', in: *The Journal of Medieval and Renaissance Studies*, 24, 1994, p. 471-497.

organisaties is evident, hij wordt bijvoorbeeld ook in de individuele naamgeving tot uitdrukking gebracht. Dit laatste heb ik ooit samen met Inge Schoups in een analyse van de voornamen die in het milieu van Gentse ambachtslieden populair waren aangetoond: een heel ruim bestand (12.521 namen uit de bewaarde ledenlijsten van negentien ambachten), Lievin neemt daarbij de derde plaats in met 903 vermeldingen (na Jan en alle varianten met 3145 vermeldingen en Pieter met 1001), maar duidelijk afgetekend voor de vierde meest populaire naam (Jacob: 779 vermeldingen) en bovendien in ongeveer gelijke mate voorkomend bij alle ambachten waarvoor ledenlijsten zijn bewaard gebleven²⁵.

De ambachten en hun organisatievormen zoals de ambachtsmilities en –vaandels situeren zich in de kern van het stedelijk sociale en politieke leven²⁶. Vaandels die in de vele confrontaties tussen Gent en de Bourgondische hertogen als symbolen van de stedelijke weerbaarheid met enige regelmaat van eigenaar veranderden. Bij elke nederlaag van de stad werd deze gedwongen haar vaandels in te leveren. Onder meer na de nederlaag van Gent tegen de hertog op het slagveld van Gavere in 1453, zoals op de vaak afgebeelde miniatuur opgenomen in het in 1458 aan de hertog Filips de Goede aangeboden handschrift over de Gentse privileges is afgebeeld²⁷.

De stadsrekeningen leren ons dat bij verschillende processies vergelijkbare vaandels werden meegedragen en die met opzet daarvoor bij vooraanstaande Gentse schilders door de stad werden besteld. Dit was onder meer het geval bij de grote processie van Onze-Lieve-Vrouw in Doornik waaraan elk jaar op 14 september, een officiële Gentse delegatie bestaande uit de stadsschepenen, een forse delegatie van vooraanstaande ambtenaren en een grote anonieme menigte van Gentse poorters deelnam. Ook deze processie, die zich over een relatief grote afstand uitstreckte nam verschillende dagen in beslag. Ze had een veel officiëler karakter dan de Sint-Lievens processie en lag dan ook aan de

²⁵ M. BOONE, I. SCHOUPS, 'Jan, Johan en alleman: voornaamgeving bij de Gentse ambachtslieden (14de-15de eeuw), symptoom van een groepsbewustzijn?', in: J. DE ZUTTER, L. CHARLES, A. CAPITEYN, (red.), *Qui valet ingenio. Liber amicorum Johan Decavele*, Gent, 1996, p. 39-62.

²⁶ Zie in het geval van Gent: M. BOONE, 'Les métiers dans les villes flamandes au bas moyen âge (XIVe-XVIe siècles): images normatives, réalités socio-politiques et économiques', in: *Les métiers au moyen âge. Aspects économiques et sociaux. Actes du Colloque international de Louvain-la-Neuve 7-9 octobre 1993*, éd. P. LAMBRECHTS, J.-P. SOSSON, Louvain-la-Neuve 1994 (Université Catholique de Louvain, Publications de l'Institut d'Etudes Médiévales, Textes, Etudes, Congrès, vol. 15), p. 2-3.

²⁷ De kunsthistorische studie van een in Gent tot stand gekomen verzameling van Gentse privileges, resulterend in een der meest aangehaalde pronkhandschriften van de Bourgondische bibliotheek (nu in de vroegere collectie van de Habsburgse vorsten in Wenen, Österreichische Nationalbibliothek, cod. 2583) door G.T. CLARK, *Made in Flanders. The Master of the Ghent Privileges and manuscript painting in the Southern Netherlands in the time of Philip the Good*, Turnhout, 2000, p. 348 (afbeelding).

DE SINT-LIEVENSBEDEVAART

basis van het ontstaan van een, voor het eerst in de rekening van 1321 geat-
testeerd apart hoofdstuk in de uitgaven van de stad Gent, 'de cost van Onser
Vrouwen feesten van Dornicke'²⁸. Samen met de uitgaven voor een andere
jaarlijkse manifestatie, het *auweet*, een optocht van de gewapende ambachts-
milities in de stad zelf, die op halfvasten doorging, kennen de uitgaven voor
de drie publieke optochten waaraan de stad, of een aantal van haar 'gestelde'
lichamen, ambachten telkens aangevuld met een breder publiek deelnamen,
de Sint-Lievensprocessie, de Onze-Lieve-Vrouw processie in Doornik en het
auweet, het hierna volgend verloop (cf. grafiek)²⁹. Het *auweet* van de
ambachten situeerde zich in de kern van de stedelijke identiteit: in drie dolle
dagen, 11, 12 en 13 maart 1488 zal het 'model' zelfs actief overgenomen wor-
den door de Brugse ambachten die op deze wijze uitdrukking gaven aan hun
verbondenheid en aan hun militaire slagkracht op het hoogtepunt van de
opstand tegen would-be regent Maximiliaan van Oostenrijk die op dat ogen-
blik zelfs gevangen werd gehouden in Brugge³⁰.

De bijdrage aan de Sint-Lievensprocessie was evenwel eerder symbolisch, het
was geen stedelijke processie in die zin dat de stad zich als initiatiefnemer
opstelde (wat in het geval van de processie in Doornik en van het *auweet* wel
nadrukkelijk het geval was) maar wel door een ondersteuning het initiatief als
dusdanig erkende. De echte financiële verantwoordelijkheid lag bij beide
broederschappen die voor het gebeuren tekenden en er dan ook de kosten van
hielpen dragen. Uit een klacht over het gewicht van deze onkosten voor het
budget van de broederschappen uit 1425 blijkt ten anderen dat ze zeer gelijk-

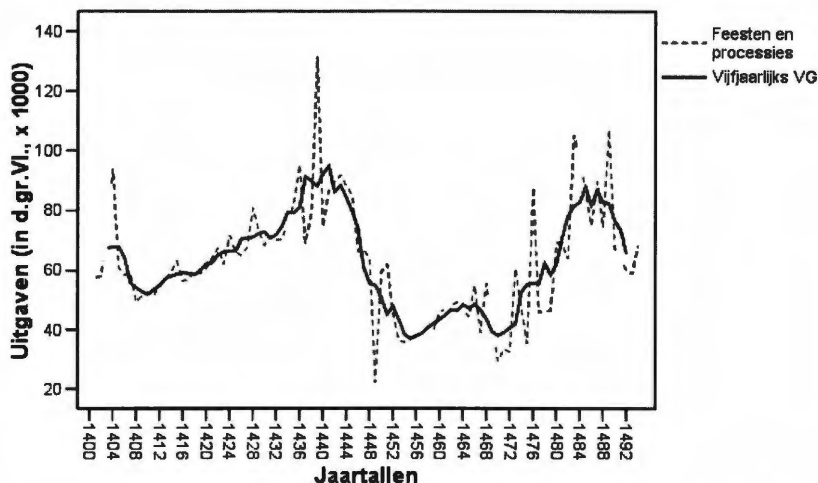
²⁸ Over deze processie, haar financiële, politieke, sociale en religieuze bete-
kenis: zie M. BOONE, E. LECUPPRE-DESIARDIN, *Grains de blé, grains du chapelet. Economie et dévotion entre Gand et Tournai à la fin du Moyen Age*, in: L. NYS, D. VAN
WIJNSBERGHE (éd.), *Campin in context. Peinture et société dans la vallée de l'Escaut à l'époque de Robert Campin (vers 1375-1445)*. *Actes du colloque international organisé par l'Université de Valenciennes et du Hainaut-Cambrésis, L'Institut royal du Patrimoine artistique, et l'association des Guides de Tournai, Tournai 30 mars -1er avril 2006*, Valenciennes-Bruxelles-Tournai, 2007, p.193-204.

²⁹ Overgenomen uit W. RYCKBOSCH, *Tussen Gavere en Cadzand. De Gentse stadsfinanciën op het einde van de middeleeuwen (1460-1495)*, Gent, 2007 (*Verhandelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, XXXI), p. 83. De gegevens tot en met 1460 zijn overgenomen uit M. BOONE, *Geld en macht. De Gentse stadsfinanciën en de Bourgondische staatsvorming (1384-1453)*, Gent, 1990 (*Verhandelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, XV), p. 94-98. Over het *auweet*, zie nog steeds: A. VAN WERVEKE, 'Het *auweet*, de groote parade van Half Vasten voor 1540', in: *Bulletin de la Société d'Archéologie et d'Histoire de Gand*, XV, 1907, n°7, p. 254-267.

³⁰ J. HAEMERS, E. LECUPPRE-DESIARDIN, 'Conquérir et reconquérir l'espace urbain. Le triomphe de la collectivité sur l'individu dans le cadre de la révolte brugeoise de 1488', in: C. DELIGNE, C. BILLEN (eds.), *Voisinages, coexistences, appropriations. Groupes sociaux et territoires urbains (Moyen Âge-16e siècle)*, Turnhout, (*Studies in European Urban History*, 10) 2007, p. 119-139.

MARC BOONE

aardig waren aan de onkostenposten die de stad voor andere processies en optochten in rekening bracht: gelegenhedskledij voor het bestuur, maaltijden en gelegenhedsuitgaven voor het verloop van de processie (in dit geval het dragen van de fiertel)³¹.

(bron: W. RYCKBOSCH, *Tussen Gavere en Cadzand*, p. 83, op basis van de stadsrekeningen, SAG, reeks 400)

De zeer ongelijk verlopende curve illustreert hoezeer de nederlaag en het tijdelijk uitschakelen van het stedelijk particularisme na de nederlaag te Gavere in 1453 een forse impact hebben gehad op deze uitgaven (die terloops gezegd op jaarbasis goed zijn voor gemiddeld 14% van de totale bestuurlijke uitgaven van de stad)³². Met ingang van 1453 dalen de uitgaven voor processies en feestelijkheden effectief drastisch, met een bijkomende tweede daling die in 1468 inzet. In beide gevallen is dit het gevolg van een gewilde ingreep, niet van de stad zelf, maar haar opgedrongen door de financiële gevolgen van de politiek van de centrale overheid. Ook het herstel dat zich vanaf 1477 doorzet heeft een politieke achtergrond, in dat jaar overlijdt immers de Bourgondische hertog Karel de Stoute en herwinnen de ambachten hun vroegere politieke slagkracht. Zo werden alle oude middeleeuwse politieke verhoudingen die de autocratische hertog onder het geweld van zijn hervormingen had gewijzigd

³¹ P. TRIO, *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving. De broederschappen te Gent in de late middeleeuwen*, Leuven, 1993 (*Symbolae facultatis litterarum et philosophiae Lovanensis, s. B, vol. 11*), p. 267.

³² Over de slag bij Gavere, haar betekenis en nawerking, zie: M. BOONE, J. HAEMERS, P.-J. LACHAERT, 'Gavere 1453: feiten en verhalen', in: *Zottegemse Genootschap voor geschiedenis en oudheidkunde, Handelingen XI*, 2003, p. 207-254.

DE SINT-LIEVENSBEDEVAART

of omgebogen terug in ere hersteld. Bij het 'temmen' van de stedelijke weerbarstigheid had hertog Karel ten andere heel nadrukkelijk de ruimtelijke manifestaties van de Gentse ambachten en hun politieke slagkracht op het oog gehad. Zo had hij bij het bestraffen van de Gentse opstandigheid die bij het samengaan van de Sint-Lievensprocessie en van zijn 'Blijde Intrede' andermaal de Gentse ambachtbanieren in het vizier (cf. infra).

In 'normale omstandigheden' behoorden de symbolische uiterlijkheden en rituelen waarmee de politieke verhoudingen binnen de stad naar buiten werden gebracht, zoals de processies en andere zichtbare manifestaties van religieuze ijver, tot de kern van de stedelijke identiteit, maar ze symboliseerden ook de politieke en economische overheersing buiten de stadsmuren. Tot deze laatste categorie hoorden beide processies, deze van Onze-Lieve-Vrouw van Doornik en deze van Sint-Lievens-Houtem. Via beide massale manifestaties van Gentse invloed in een straal rondom de stad, onderlijnde de stad hoezeer het domineren van haar directe ommeland, wat zich ook op andere terreinen (deze van de fiscale organisatie en van de rechtspraak) manifesteerde van cruciaal belang was voor haar overleven. Deze zogenaamde 'kwartier' indeling, waarmee de Vlaamse steden, alle proporties in acht genomen een opsplitsing van het territorium van het graafschap hadden weten te bewerkstelligen, die niet zonder gelijkenissen is met de overheersing door de Italiaanse stadstaten van hun respectievelijke *contado*'s, is uiteraard ook een van die elementen die in het spanningsveld tussen stad en staat doorlopend onder druk stonden³³. De grote processies die zich buiten de stadsmuur waagden, waren in deze optiek manifestaties van de stedelijke machtsaanspraken, die jaarlijks op een rituele wijze werden herbevestigd, en zowel de stedelingen zelf als de 'onderworpen' plattelandsbevolking aan de verhouding tussen stad en platteland herinnerden.

³³ Over de Kwartieren die zich, niet toevallig voor het eerst manifesteren in het Artevelde tijdvak in het midden van de 14de eeuw: D. NICHOLAS, *Town and countryside: social, economic, and political tensions in fourteenth-century Flanders*, Bruges, 1971 (Rijksuniversiteit te Gent, werken uitgegeven door de faculteit der Letteren en wijsbegeerte, 152), p. 152-172; W.P. BLOCKMANS, *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van Middeleeuwen naar nieuwe tijden (1384-1506)*, Brussel, 1978 (*Verhandelingen van de Koninklijke Academie, klasse der letteren*, jg. XL, n° 90), p. 107-127; M. BOONE, *Gent en de Bourgondische hertogen*, p. 191-198. Gelijkaardige instellingen treft men aan in Brabant, cf. R. VAN UYTVEN, *Imperialisme of zelfverdediging: de extra-stedelijke rechtsmacht van Leuven*, in: *Bijdragen tot de geschiedenis (La ville en Brabant, quatrième colloque, Bruxelles 29-30 mars 1974)*, 58, 1975, pp. 7-71. De vergelijking met Italië wordt uitgewerkt in E. CROUZET-PAVAN, E. LECUPPRE-DESJARDIN (ed.), *Villes de Flandre et d'Italie Les enseignements d'une comparaison*, Turnhout, Brepols, 2008 (Studies in European Urban History, 12) de verschijnselen van de *contado*'s en/of kwartieren komen ter sprake in de bijdragen van J.-Cl. Maire-Vigueur en van M. Boone.

3. Tussen stad en staat: de processies inzet van het staatsvormingsproces?

Een van de eerste echo's van het bestaan van de Sint-Lievens-processie in een bredere politieke connotatie vangen we op in de zogenaamde '*Annales Gandenses*', een verhalende bron geschreven door een anonieme Gentse minderbroeder over de bijzonder woelige gebeurtenissen in het graafschap Vlaanderen ca. 1300³⁴. Hij verhaalt onder het jaar 1301 ingelast in het verhaal over de grote politieke gebeurtenissen (het onderlinge conflict waarin de Franse koning en de Vlaamse graaf betrokken zijn geraakt groeit stilaan naar de voorlopige dramatisch ontknoping in 1302 toe) hoe de Gentenaren, na te zijn aangevallen door plattelanders 'en anderen' naar aanleiding van de jaarlijkse processie van Sint-Livinus in Hautem en daarna terugkeerden '*quod factum ut communitas Gandensis cognovit, armata manu et cum signis bellicis exiens, villam campestrum de Hautem concremavit, multos ibidem vel occidit vel vulneravit, et gravia damna intulit monasterion sancti Bavonis*'³⁵. Het fragment wijst m.i. wel op het gevestigde en ingeburgerde karakter van de bedevaart, op haar risicovolle en gewelddadige verloop en vooral op de systematiek van de Gentse reactie, die op het inschakelen van het formele Gentse gemeentelager lijkt te wijzen, en als dusdanig een van de vroegste vermeldingen biedt van het gewelddadig domineren van het omliggende platteland, waar de 14de eeuw wel meer staaltjes van zou te zien geven.

Precies deze ambitie illustreert hoe de grote steden in het graafschap, en Gent in de eerste plaats, zichzelf zagen als een alternatieve macht voor het vaak gecontesteerde en betwiste grafelijke gezag. Dit laatste raakte bovendien bij herhaling gekneld tussen de twee in een langdurig conflict verzeild geraakte 'grootmachten' van het ogenblik: de Franse en Engelse kroon. Het duurde evenwel tot het aantreden van de nieuwe Bourgondische dynastie, een zijtak van het regerende Franse vorstenhuis der Valois die met ingang van 1385 effectief regeert nadat met de vrede van Doornik een *modus vivendi* met het alweer in opstand verkerende Gent is gevonden, vooraleer een staatsvormingsproces die naam waardig op gang komt. Dezelfde steden hadden immers, door hun fiscale afdrachten aan de vorst een belangrijke hefboom in handen om op diens politiek te wegen. Het komt er dan ook op aan om door het geleidelijk terugdringen van de stedelijke machtsaanspraken inzake twee essentiële activiteiten, rechtsspraak en fiscale politiek terreinwinst ten nadele van de steden te boeken. Dit kon zowel aanleiding geven tot een proces van

³⁴ Over deze merkwaardige tekst zie: M. BOONE, 'Der anonyme Minorit von Gent *Annales Gandenses*', in: V. REINHARDT (ed.), *Hauptwerke der Geschichtsschreibung*, Stuttgart, 1997 (Kröners Taschenausgabe Band 435), p. 14-17.

³⁵ F. FUNCK-BRENTANO (ed.), *Annales Gandenses*, Paris, 1896, p. 15: de vraag dient gesteld gezien het fragment een logische verhaallijn onderbreekt, of ook dit geen latere interpolatie van locale of regionale aard is (zoals er duidelijk wel meer voorkomen in de door Funck-Brentano op dit vlak verre van vlekkeloos uitgegeven tekst). Voor onze analyse evenwel heeft deze vaststelling relatief weinig consequenties.

DE SINT-LIEVENSBEDEVAART

verleiding als van het opleggen van dwangmaatregelen. Dat nu eens voor de ene, dan weer voor een andere strategie werd gekozen, had in eerste instantie met concrete tijdelijke machtsverhoudingen te maken. Publieke manifestaties zoals processies waren gedroomde middelen om de vorst en zijn omgeving (familie, ambtenarij, staatsapparaat) stilaan naar voren te schuiven en op een bijna geruisloze manier letterlijk een plaats te bezorgen in het geheel van stedelijke rituelen en betekenisverlenende publieke activiteiten. Dit gebeurde, bijvoorbeeld met een processie als de Heilig Bloed processie in Brugge, de Gentse processie naar Doornik, de processie voor Notre Dame de la Treille in Rijsel, de processie van Notre Dame du Saint Cordon in Valenciennes of van Onze-Lieve-Vrouw van de Zavel in Brussel³⁶. De processie van Sint-Lieven naar Sint-Lievens-Houtem onderscheidt zich van deze officiële stedelijke processies door het feit dat ze door broederschappen (de zogenoemde binnen en buitenbroederschappen van Sint-Lieven) verbonden aan de Sint-Baafsabdij werd georganiseerd³⁷. Ze werd dan ook niet geconfronteerd met enige poging van de vorsten uit om zich in het verloop van de processie een plaats te verwerven of zelfs maar om de volkse begeestering die kennelijk van het gebeuren uitging, voor de eigen kar te spannen. In tegendeel. De algemene veroordeling die nog doorklinkt uit de plechtige oorkonde uit november 1414 waarmee de bisschop van Doornik de herwijding van de kerk van de Sint-Baafsabdij toestond, nadat ze in de context van de processie '*effusione sanguinis aut emissione seminis (...) per concursum populi, ibidem diebus festorum sanctorum Bavonis, Macharii et Livini ac aliorum, in maxima copia seu quantitate confluentium polluta*' ontwijd was, lijkt een dergelijke toenadering ontmoedigd te hebben³⁸. De processie van Sint-Lieven was om deze reden niet minder een uiting van de eigen stedelijke cultuur en van de verhoudingen binnen de stad. Het was moeilijk om ze, zoals vele andere processies een meervoudige, complexe betekenisinhoud te geven, daarvoor bevond ze zich

³⁶ T. A. BOOGAART, 'Our Saviour's Blood: Procession and Community in Late Medieval Bruges', in: K. ASHLEY & W. HÜSKEN (ed.), *Moving Subjects. Processional performance in the Middle Ages and the Renaissance*, Amsterdam-Atlanta, 2001, p. 69-116 en zijn thesis: IDEM, *An ethnogeography of late medieval Bruges. Evolution of the corporate milieu 1280-1349*, Lewiston, 2004, passim, verder: E. LECUPPRE-DESJARDIN, 'Procession et propagande à Valenciennes en 1472. L'intégration des cultes locaux dans la construction de l'image princier', in: *Revue du Nord*, 86, 2004, p. 757-770. Daarnaast algemeen en als vergelijking: M. JAMES, 'Ritual, Procession and Social Body in the Late Medieval English Town', in *Past and Present*, 98, 1983, p. 3-29 en C. ZIKA, Hosts, 'Processions and Pilgrimages: Controlling the Sacred in Fifteenth-Century German', in: *Past and Present*, 118, 1984, p. 25-64. Zie ook over een bepaald soort processie: MIRI RUBIN, *The Eucharist in Late Medieval Culture*, Cambridge, 1991.

³⁷ Over deze broederschappen en hun ontstaan en werking en structuur: P. TRIO, *De Gentse broederschappen (1182-1580). Ontstaan, naamgeving, materiële uitrusting, structuur, opheffing en bronnen*, Gent, 1990, (*Verhandelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, XVI), p. 38-43

³⁸ Ch. DIERICX, *Mémoires sur la ville de Gand*, 1814, I, 392.

de hele periode door te eenduidig in het kamp van de kritische en vaak gewelddadige oppositie tegen de gevestigde krachten.

Dit kwam spectaculair tot uiting toen in het jaar 1467 de terugkeer van de processiegangers samenviel met de 'Blijde Intrede' van de nieuwe hertog, Karel de Stoute³⁹. Diens vader, de kort voordien overleden hertog Filips de Goede, had Gent in 1453 een zware nederlaag op het slagveld toegediend, en gaandeweg de stad in een politiek en financieel keurslijf gedwongen (de boetes die na Gavere opgelegd werden hadden een cruciale rol daarin gespeeld). Er was dus veel onvrede aanwezig in de stad, het aantreden van een nieuwe vorst was uitgerekend het moment waarop onderdanen hun grieven konden ventileren. Het zo goed als samenvallen van deze Blijde Intrede - wat impliceert dat het een eerste intrede was van een nieuwe vorst, doorgaans een plechtig en feestelijk moment waarop de twee betrokken instanties, stad en vorst wederzijdse beloftes van trouw en bijstand formuleerden, in de lijn van de middeleeuwse contractuele invulling van het begrip macht - met de processie was uiteraard ook niet aan de tijdgenoten ontgaan. In een daad van overmoed hadden zowel de vorst als de stadsschepenen de processie een dag eerder de stad uitgezonden (de 27^e) en ze laten terugkeren op de 'normale' dag de 29^e, op de 28^e juni had dan de plechtige hertogelijke intrede plaats gegrepen, volgens het terzake geldend ritueel⁴⁰. Bij de terugkeer liep het evenwel verkeerd: volgens een doorgaans goed ingelichte (want van Gentse origine) maar in deze zeker vooringenomen bron, de officiële hofkroniekschrijver Georges Chastellain waren de ongeregelheden het gevolg van opgewonden gedrag van onbezonnen, dronken jongeren. Hij beschrijft de bedevaarders die op het moment waarop de ongeregelheden uitbreken de relieken van de heilige dragen als volgt: "*maintenant une multitude de respaille et de garçonaille mauvaise le portent, crians et huans, chantans et baléans, et faisans cent mille dérisions et ivres tous*"⁴¹. Even verder gaat hij nader in op de sociale samenstelling van de bedevaarders: "*Et estoient en grand multitude, toutes jeunes rudes gens, ramaqués et de légère teste, varlets et compagnons de divers mestiers (...)* et

³⁹ Zie fundamenteel voor deze episode (met alle details): P. ARNADE, 'Secular charisma, sacred power: rites of rebellion in the Ghent entry of 1467', in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, XLV, 1991, p. 69-94, in een bredere context hernomen in zijn werk P. ARNADE, *Realms of ritual. Burgundian ceremony and civic life in late medieval Ghent*, Ithaca-London (Cornell univ. press), 1996, p. 145-158.

⁴⁰ Zie de beschrijving in M. BOONE, TH. DE HEMPTINNE, 'Espace urbain et ambitions princières: les présences matérielles de l'autorité princière dans le Gand médiéval (12e siècle - 1540)', in: W. PARAVICINI (hg.), *Zeremoniell und Raum*, 4. *Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Potsdam 25. bis 27. September 1994 (Residenzenforschung Band 6)*, Sigmaringen, Thorbecke Verlag, 1997, pp. 279-304.

⁴¹ J. C. KERVYN DE LETTENHOVE (ed.), *Oeuvres de Georges Chastellain*, Brussel, 1863-1866, V, p. 254.

DE SINT-LIEVENSBEDEVAART

entre lesquels y avoient de mauvais mutins courage"⁴². Een ander anoniem auteur beklemtoont de uitbarsting van onvrede met voornamelijk de fiscale politiek, de processiegangers sloegen eerst enkele stallingen waarin de taksen werden ontvangen op de Korenmarkt in stukken, vooraleer ze zich naar de Vrijdagmarkt begaven⁴³. Ook in het concreet uitvoeren van een opstand hadden de Gentenaars een arsenaal aan betekenisvolle handelingen, de zogenaamde 'wapening' ontwikkeld, gekenmerkt door een geleidelijk opgevoerde escalatie van geweld, doorgaans aanvangend met een gewapende bezetting van het centrale marktplein, de Vrijdagmarkt, waarop niet enkel goederen maar ook politieke standpunten werden geruild⁴⁴. Afwijkend deze keer was het ontbreken van de vaandels van de ambachten die waren na Gavere immers ingeleverd, als vervanging werd dan het doek dat over het reliekschrijn was geslagen als een vervangende vlag gebruikt. Het voorwerp dat als het ware met de heilige in aanraking was geweest verleende, met andere woorden in de antropologische duiding die de Amerikaanse historicus Peter Arnade van het voorval gaf, een legitimatie aan de confrontatie tussen wereldlijk charisma en sacrale macht. Een dergelijke gang van zaken is op zich ook weer niet uitzonderlijk. In hun gedetailleerde analyses van één van de bekendste middeleeuwse stedelijke opstanden, de revolte van de Ciompi in Firenze in 1378 wijzen historici als Richard Trexler en Alessandro Stella ook op het mobiliserende karakter van in processies meegedragen vlaggen die letterlijk, wanneer ze door opstandelingen overschilderd worden of aan hun concrete eisenpakket en/of beweging aangepast een legitimerende aan hun sacrale functie ontleende kracht krijgen en als dusdanig extra betekenis geven aan een sociale beweging⁴⁵. Vermelden we nog dat laatstgenoemde in een nieuw ontdekte verhalende bron over de Ciompi opstand ook de leidinggevende rol van Vlaamse immigranten heeft blootgelegd... De gebeurtenissen van 1467 hebben de hertog, Karel de Stoute, zeer tegen zijn zin gedwongen tot het aanknopen van onderhandelingen en het toestaan van tijdelijke toegevingen, voornamelijk inzake het inperken van de fiscaliteit en de teruggave van de ambachtsbanieren. Tijdens de onderhandelingen die in real time op de

⁴² *Ibidem*, p. 257.

⁴³ V. FRIS, *Dagboek van Gent van 1447 tot 1470 met een vervolg van 1477 tot 1515*, Gent, 1904, dl. 2, p. 207.

⁴⁴ Zie over deze 'wapening' als politiek ritueel: J. HAEMERS, 'A moody community? Emotion and ritual in late medieval urban revolts', in: E. LECUPPRE-DESJARDIN, A.-L. VAN BRUAENE (ed.), *Emotions in the heart of the City (14th-16th century)*. *Les émotions au Coeur de la ville (XIVe-XVIe siècle)*, Turnhout, Brepols, 2005, (*Studies in European Urban History, 1100-1800*, 5), pp. 71-80. Over de Vrijdagmarkt als Gentse 'lieu de mémoire': M. BOONE, 'Gent: Vrijdagmarkt. De macht van de massa', in: W. BLOCKMANS, H. PLEIJ (ed.), *Plaatsen van herinnering. Nederland van prehistorie tot Beeldenstorm*, Prometheus, Amsterdam, 2007, pp. 215-225.

⁴⁵ A. STELLA, *La révolte des Ciompi. Les hommes, les lieux, le travail*, Paris, EHESS, 1993, p. 28-29, 43-48, 272.

Vrijdagmarkt werden gevoerd, bleven de relieken van de heilige ter plekke, ze zouden pas na de goede afloop met als symbolisch hoogtepunt de weergave van de sinds 1453 geconfisqueerde ambachtsbanieren, naar de abdij terugkeren. Uiteraard zon de hertog op wraak, nadat hij in 1468 met de verwoesting van Luik heel nadrukkelijk had gedemonstreerd hoever zijn toorn wel kon reiken, is de Gentse politieke elite tot een vernederende onderwerping aan Karel de Stoute gedwongen geweest op 8 januari 1469, de banieren wisselden andermaal van eigenaar. Dit keer vond de vernedering van Gent plaats in het paleis van de hertog in Brussel, de heilige Lieven was in deze fase nutteloos, want ver weg en van geen invloed op de gebeurtenissen. In de daaropvolgende jaren haalde de Bourgondische propaganda deze rituele onderwerping van Gent door hertog Karel aan als de eerste der twaalf 'magnificences' van de vorst, te vergelijken met de werken van Hercules⁴⁶. Het bleef niet bij het inleveren van de banieren, de hertog greep de gelegenheid aan om ook het 'charter van Senlis' uit 1301 dat de verkiezing van de Gentse schepenen regelde nietig te laten verklaren en publiekelijk te laten canceleren⁴⁷.

Een van de volgende grote confrontaties tussen stad en vorst, in 1540 bij de onderwerping van de eigenlijk door de landvoogdes Maria van Hongarij al zo goed als bedwongen of toch gepacificeerde Gentse fiscale revolte tegen de bede heffing van 1537, liet de vorst, de in Gent geboren Karel V, toe om dit keer vernietigend uit te halen naar enkele elementen van de stedelijke identiteit, waaronder de processie naar Sint-Lievens-Houtem. In de tekst die het arsenaal van strafmaatregelen tegen Gent bevat, de zogenaamde 'Carolijnse concessie' van 30 april 1540 wordt het geheel van maatregelen opgesomd (die ook ten uitvoer zijn gebracht) die er op zijn gericht om de Gentse identiteit en vooral de corporatieve onderbouw ervan blijvend aan te tasten: de macht van de ambachten wordt gebroken, hun vergaderlokalen aangeslagen en hun collectief geheugen uitgewist doordat het grootste deel van de ambachtsarchieven na schifting en controle in de Rijselse rekenkamer worden vernietigd⁴⁸. Op een structurele wijze heeft Karel V verder een geheel van collectieve publieke uitingen van stedelijke solidariteit, het auweet, de processie van Sint-

⁴⁶ W. PARAVICINI, 'Die zwölf 'Magnificences' Karls des Kühnen', in: G. ALTHOFF, *Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter, (Vorträge und Forschungen LI)*, Stuttgart, 2001, p. 319-395 (de eerste wordt behandeld op pp. 323-327).

⁴⁷ M. BOONE, 'Het 'charter van Senlis' (november 1301) voor de stad Gent. Een stedelijke constitutie in het spanningsveld tussen vorst en stad (met uitgave van de tekst)', in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, n.r., LVII, 2003, p. 24-26.

⁴⁸ Een systematisch overzicht van maatregelen: M. BOONE, 'Le dict mal s'est espandu comme peste fatale'. Karel V en Gent, stedelijke identiteit en staatsgeweld,' in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, n.r. LIII, 2000, p. 55-59.

DE SINT-LIEVENSBEDEVAART

Lieven en de processies van de wevers – traditioneel het talrijkste en politiek meest woelige ambacht - op straffe van dood verboden. Eeuwenoude collectieve manifestaties die aan de corporatieve instanties de kans gaven hun rol in het stedelijk weefsel ruimtelijk te vertalen, werden door Karel V in de ‘concessie’ met opstandige bewegingen gelijk gesteld⁴⁹. Alsof dit alles niet volstond werd ook het decor, het stedelijk landschap als dusdanig aangetast. Ook hier werd een oud plan van Karel de Stoute, de Sint-Baafsabdij vervangen door een militaire citadel, van stal gehaald⁵⁰. Het concept was voor de Bourgondische hertog, die het ook in Luik had toegepast, niet nieuw: de inspiratie was, net als de architecten die er traditioneel in de Nederlanden mee werden belast, Italiaans. Kort na 1450 had Francesco Sforza in Milaan een dergelijke dwangburcht laten oprichten, voor Machiavelli in zijn *‘Il principe’* het voorbeeld van hoe men als vorst te ver kon gaan⁵¹. De omvang van de ingreep in het Gentse stedelijke weefsel is welbekend, de strategische overwegingen die er ten grondslag aan lagen evenzeer⁵².

In zijn relaas over de Gentse opstand gaat Lodewijk van Schore, de Leuvense jurist die als voorzitter van de Geheime raad en van de Raad van State heel nauw bij de organisatie en legitimatie van de repressie betrokken was, in op de betekenis in zijn ogen van de processie. Hij noemt haar *‘ung pelerinage et voyage plus de malediction que de devotion et ou que, chascun an, dix mil pechiez mortelz s’y faisoient’*, het afschaffen van deze praktijken was dan ook geen gemakkelijke zaak *‘les abolyr et mectre jus, le commun peuple, qui estoit*

⁴⁹ Een overzicht, met opgave van het belang van deze manifestaties voor de middeleeuwse stad: W. PREVENIER, M. BOONE, *De steden van de Zuidelijke Nederlanden*, p. 36. Het desbetreffende fragment uit de ‘Concessie’: A. DU BOIS, L. DE HONDT, *Les coutumes de la ville de Gand*, Brussel, 1887, p. 172.

⁵⁰ J. DUVERGER, ‘Wilde Karel de Stoute een burcht tegen Gent oprichten in het Domein van de St. Baafsabdij?’, in: *Miscellanea historica in honorem Alberti De Meyer*, deel 2, Leuven-Brussel, 1946, p. 748-750.

⁵¹ P. BOUCHERON, ‘Les expressions monumentales du pouvoir princier à Milan au temps de Francesco Sforza (1450-1466)’, in: *Les princes et le pouvoir au moyen âge. XXIIIe congrès de la S.H.M.E.S. Brest mai 1992*, Paris, 1993, (*Publ. de la Sorbonne, série histor ancienne et médiévale* 28), p. 122-123. Onder de Italiaanse ingenieurs die in Gent werden ingezet was Donato Buoni di Pellezuoli uit Bergamo, wiens ontwerp voor de nieuwe Antwerpse omwalling in hetzelfde jaar 1540 door Karel V werd goedgekeurd.

⁵² M.C. LALEMAN, ‘Woord, beeld en materie. Het Sint-Baafsdoorp in Gent’, in: J. DE ZUTTER, L. CHARLES, A. CAPITEYN (red.), *Qui valet ingenio. Liber amicorum Johan Decavele*, Gent, 1996, p. 289-314 en M. BOONE, ‘*Civitas mori potest si auctoritate superioris damnetur*’: politieke motieven voor het bewust verwoesten van steden (14de-16de eeuw), in: *Destruction et reconstruction de villes, du moyen âge à nos jours. Verwoesting en wederopbouw van steden, van de middeleeuwen tot heden. Actes du 18e colloque international - Handelingen van het 18e internationaal colloquium Spa, 10-12.IX.1996*, Brussel, 1999, (Gemeentekrediet van België, historische reeks in-8°, nr. 100), p. 362-364.

*grand en la ville, ne l'eussent jamais souffert, se ce n'eust esté par le moyen et de la sorte comme il s'est faict presentement par l'Empereur ainsi estant en puissance en la ville, et par le chasteau qui s'y est fait*⁵³.

De Gentenaren hebben Karel V veel verweten, de ingreep in zowel het stedelijk weefsel – door de eeuwenoude abdij letterlijk van de kaart te vegen – en in de voor de stedelijke identiteit zo belangrijk rituelen van de processies behoren tot de meest bitter stemmende vaststellingen. De herleving die de Calvinistische republiek bood aan een reeks middeleeuwse instellingen en verhoudingen binnen het Gentse politieke bestel, bood evenwel geen soelaas. Aan processies, heiligenverering en al wat daar kwam kijken hadden Calvinisten van het soort van Hembyze en Ryhove die in Gent de plak zwaaiden geen boodschap.

De keizer als beschermheer van het katholieke geloof kon tevreden zijn met zijn sloopwerk, een onuitputtelijke bron van zondigheid was drooggelegd, maar vooral een geducht instrument voor mobilisatie van politiek erg geladen energie was uitgeschakeld.

⁵³ L.P. GACHARD (ed.), *Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint par un anonyme, suivie de trois cent trente documents inédits sur cet événement*, Brussel, 1846, K.C.G. in-4e, p. 106-107.